

“ME’ROJNOMAYI TURKIY” DA AN’ANAVIYLIK VA O’ZIGA XOSLIK

Latipova Saodat A'zamovna,

Buxoro davlat universiteti

Matnshunoslik va adabiy manbashunoslik

yo'nalishi magistranti

E-mail: saodatlatipova43@mail.com

MAQOLA HAQIDA

Qabul qilindi: 24-mart 2025-yil

Tasdiqlandi: 26-mart 2025-yil

Jurnal soni: 14

Maqola raqami: 50

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v14i.1163>

KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/

KEYWORDS

Qur'oni Karim, hadis, Me'roj kechasi, Me'rojnoma, “Me'rojnoma turkiy”, jannat va do'zax, farishtalar

ANNOTATSIYA

Me'roj islom dinidagi muhim voqealardan biri bo'lib, Payg'ambarimiz Muhammad sallolohu alayhi vasallamning Makkadan Quddusga va u yerdan samoga ko'tarilish voqeasidir. Mazkur maqolada Me'roj kechasi bilan bog'liq ilmiy va badiiy asarlar tahlilga tortiladi. Shuningdek, Buxoro adabiyot va san'at muzeyi fondida saqlanayotgan “Me'rojnoma turkiy” asaridagi ayrim qismlarning joriy yozuvdagi tabdili va g'oyaviy-badiiy tahlili keltiriladi. Qolaversa, mumtoz adabiyotda yaratilgan ayrim me'rojnoma, hadislar hamda Me'roj hodisasi keltirilgan ba'zi asarlar haqida ma'lumotlar ham beriladi. Shu bilan birgalikda, Payg'ambarimizning hayot tarzlari bilan bog'liq ayrim jihatlarga ham e'tibor qaratiladi.

Kirish. “Me'rojnoma turkiy” asari turkiy adabiyotning muhim asarlaridan biri bo'lib, unda payg'ambarimiz davrlarida shakllangan diniy, axloqiy qarashlar mujassamlangan. Ushbu asarda an'anaviylik va o'ziga xoslikning uyg'unlashuvi diqqatga sazovordir. Bu borada bir qancha asarlar o'rganilishiga qaramay, yana bir qanchasi o'z tadqiqotchisini kutib turibdi. “Me'rojnoma turkiy” asari ham shunday asarlar sirasiga kiradi. Asar toshbosma holatida bosilgan. 1914-yilda bosilgan nashriga qaramay haligacha o'qib o'rganilmagan edi. Ushbu maqolada asarning ba'zi o'rinlarini o'qib, boshqa me'roj ruhida yozilgan asarlar bilan solishtirib sharhlashga harakat qilamiz.

Ma'lumki, me'roj mavzusi turkiy adabiyotda ham bir qancha ijodkorlarning asarlarida o'z ifodasini topgan. Alisher Navoiy, So'fi Olloyor kabi allomalar bu borada qimmatli fikrlarni berib o'tganlar.

Buxoro davlat muzey-qo'riqxonasi huzuridagi “Hujjatlar” fondida 23497/ 11 inventar raqami ostida saqlanayotgan “Me'rojnoma turkiy” asari musulmon adabiyotiga xos tarzda an'anaviy basmala bilan boshlangan. Ya'ni asarning boshlanish qismida “Bismillahir rohmahir Rahim” oyati keltirilgan Kitobning birinchi sahifasida unvon qismi mavjud bo'lib, chiroyli naqshlar bilan bezalgan. Unvon¹ barcha qo'lyozma va toshbosmalarning birinchi sahifasida keltiriladi. “Me'rojnoma turkiy” da ham unvon qismi va matn birgalikda berilganligini ko'rish mumkin.

1-rasm. “Me'rojnoma turkiy”ning basmala qismi

Me'roj hodisasi islom madaniyatida muhim voqea sifatida o'z o'rniga ega. Bu hodisa Muhammad sallolohu alayhi vasallamning Makka shahridan Quddusga, so'ngra yetti qavat osmonga ko'tarilib, Alloh bilan muloqot qilganligi haqidagi rivoyatdir. Me'rojda payg'ambar alayhissalom tarixi bilan bog'liq tun kechasida amalga oshirilgan sayohat tavsif etiladi². Aynan insoniyatga buyuk mo'jiza hisoblangan Me'roj kechasi diniy asarlarda ham, diniy manbalardan oziqlanuvchi badiiy adabiyotda ham ta'rif-tavsif etib kelinadi. Ayni mavzuda asar yozish an'ana tusiga kirib, arab, fors va turkiy adabiyotda katta

turkumdagi – “Me'rojnoma”larni yuzaga keltirgan³. Ushbu hodisa turli davrlar va xalqlarda o'ziga xos tarzda tasvirlangan. Turkiy Me'rojnoma, Alisher Navoiy va So'fi Olloyor asarlarida Me'roj hodisasi o'ziga xos tarzda yoritilgan.

Adabiyotlar tahlili. Maqolada tilga olingan “Turkiy Me'rojnoma” an'anaviy asar bo'lib, islom madaniyatida keng tarqalgan me'roj rivoyatlariga asoslanadi. Me'roj, ya'ni Payg'ambar Muhammad sallolohu alayhi vasallamning Olloh huzuriga ko'tarilishi haqidagi rivoyatlar o'rta asrlarda turli tillarda keng tarqalgan. Ushbu asarda Payg'ambarning osmonga ko'tarilishi va u yerdagi ruhiy tajribalar tasvirlangan:

Muhammadga inoyat qildi Me'roj
O'shal tunda boshig'a qo'yuldi toj
Tushi ersin vahiy ogah edilar
Alarga to'rt malak hamroh edilar
Biri Jabroil va Mikroil erdi
Biri Azroil va Isrofil erdi
Buroq kelturdilar tun uyqusinda
Muhammad erdi ummat qayg'usinda
Kirib Jabroil ul dam qildi bedor
Dedi Haq ko'rsatur bul kecha diydor⁴ [Me'rojnoma turkiy.

(1914) Toshbosma]

“Turkiy me'rojnoma”da me'roj hodisasi tunda sodir bo'lgani haqida so'z boradi. Payg'ambarimiz Muhammad sallolohu alayhi vasallamga bu borada vahiy kelganligi, u muborak zotga esa to'rt farishta: Jabroil, Mikroil, Azroil, Isrofil hamrohligi ko'rsatiladi. Shuningdek, Buroq ot tasviri ham mavjud. Bu kabi tasvir Nizomiy Ganjaviy va Alisher Navoiy ijodida ham uchraydi. Navoiyning me'roj peyzajiga o'ta ohistalik xos, u ilohiy mo'jiza tasviriga o'tishdan oldin uning munosib shart-sharoit, muhitda yuz berganini ko'rsatishga e'tibor qaratadi. Nizomiyda ham tun tasviri mavjud, ammo u qisqa bo'lib, mo'jizaning qanday muhitda yuz berganini tushuntirishga kamlik qilgan. Nizomiy nima uchundir Buroq tasviri, payg'ambarning unga minib barqdek yetti osmonga ko'tarilishiga katta e'tibor qaratgan. Navoiy esa munosib sharoitni tasvirlagach, payg'ambarning manzilini eslatadi, so'ngra nogoh barq chaqilib, ofoq nurga to'lgani va barqdek uchuvchi Jabroil barqandom ot – Buroqni yetaklab payg'ambar ostonasiga olib kelgani qayd etiladi, ya'ni Navoiy badiiy lavhalarini o'zaro mantiqiy ketma-ketlikda bog'lab boradi. Nizomiyda esa Buroqning payg'ambarimiz huzuriga qanday keltirilgani, jarayon qay tarzda sodir bo'lgani, Jabroilning kelgani yoxud kelmagani kabi jihatlar ochiq qoladi. Navoiy esa ayni mana shu bog'lanishlarga e'tibor qaratadi⁵. “Turkiy me'rojnoma”da ham “Buroq kelturdilar tun

¹ Ilk sahifaning yuqori qismida joylashtiriladigan bezak. Ш.Сирожиiddinov. Матншунослик сабоқлари. – Т.: Fan, 2019. – B.85.

² Qobilov U. Nubuvvat haqiqati – badiiy ijod ruhi. – Samarqand: Samarqand davlat universiteti, 2021. – B. 28.

³ Turdiyev Jahongir Zafariddin o'g'li Turkiy tildagi me'rojnoma larning qiyosiy-matnii tadqiqi. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozgan dissertatsiyasi. – T.: 2022. – B.13.

⁴ Me'rojnoma turkiy. (1914) Toshbosma. Buxoro adabiyot va san'at muzeyi. Inv.23497/11. – B2

⁵ Ismoilov I. (2021) Alisher Navoiyning “Saddi Iskandariy” dostoni debochasi badiiyati. Oltin bitiglar. Toshkent. (1). – B113

uyqusinda, tarzida berilgan. Asarda Buroq – Muhammad sallolohu alayhi vasallamning osmonlarga ko'tarilishida hamroh bo'lgan muhim va sehrli hayvon sifatida tasvirlanadi. U Payg'ambarimizning Makka va Quddus orasidagi safarlarida va keyin osmonga ko'tarilishida ulkan rol o'ynagan. Turkiy adabiyotda me'rojga oid dastlabki ma'lumotlar Ahmad Yassaviy hikmatlarida ham uchraydi. Aynan hikmatlarda ham Buroq tasvirini ko'rishimiz mumkin:

Ondin so'ngra Buroq, hulla kelturgoylar,
Boshiga toj, hulla, Buroq mindurgoylar,
Taxti behisht uzrasiga qo'ndurg'oylar,
Yig'lab yurgil, ko'z yoshini riyosi yo'q.⁶ [Me'rojnoma turkiy.

(1914) Toshbosma]

Me'rojnomalarda Buroq ko'pincha chiroyli, oq rangda, parvoz qilishga yaroqli va ba'zi tasvirlarda esa, uning qanotlari ko'rsatiladi. Ko'pincha, Buroqning o'ziga xos xususiyati sifatida uning o'rniga keltirilgan "goh ot, goho xachir shaklida, oq rangli, bo'yni cho'ziq, quloqlari uzun, oyoqlarida qanoti bo'lgan"⁷, degan ta'riflar ham uchraydi. Buroqning rasmi va tasviri tasavvufiy ifodalar bilan ham boyitiladi.

An'anaviy islomiy-tasavvufiy asarlar singari, "Turkiy Me'rojnoma"da ham Ollohnning buyukligi, Payg'ambarning ulug'vorligi, iymon, taqvo, adolat va axloqiy qadriyatlar haqida fikr yuritiladi.

"Turkiy Me'rojnoma"ni boshqa tasavvufiy asarlardan ajratib turadigan asosiy xususiyat, uning turkiy tilda yozilgani va turkiy xalqlarning madaniy xususiyatlarini o'zida aks ettirganidir. Asarda turkiy xalqlar o'rtasida keng tarqalgan ibora va obrazlar qo'llangan, bu esa asarning o'ziga xosligini oshirgan. Shuningdek, asarda xalq og'zaki ijodidan olingan obrazlar va ramzlar, turkiy qahramonlik va folklor an'analari ham ko'zga tashlanadi. Bu jihatlar asarning turkiy madaniyatni o'zida mujassam etganligini ko'rsatadi.

"Turkiy Me'rojnoma" asarida tasavvufiy tafakkurning turkiy madaniyat bilan uyg'unlashuvi, diniy an'analari va xalq an'analari birlashuvi aniq seziladi. Bu asar o'rta asrlar turkiy madaniyatining ko'zgusi bo'lib, undagi an'anaviylik va o'ziga xoslikning uyg'unlashuvi uni madaniy va adabiy merosimizning muhim qismi sifatida qadrlashga sabab bo'ladi.

Me'roj hodisasi talqinini turkiy adabiyotda ko'plab ilmiy va badiiy manbalarda uchratish mumkin. Jumladan, Imom Buxoriy hadislarida, Nosiruddin Rabg'uziy, Alisher Navoiy, So'fi Olloyor kabi ijodkorlarning asarlarida uchratish mumkin.

Imom Buxoriy "Sahih al-Buxoriy"da Me'roj hodisasi haqida bir qancha hadislarini keltirgan. Bu hodisa Payg'ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi vasallamning hayotlaridagi eng muhim voqealardan biri bo'lib, ularning Isro va Me'roj kechasida sodir bo'lgan. Isro hodisasi Payg'ambarimizning Makkadan Quddusgacha Buroq nomli ulovda olib borilgan safarini anglatadi, Me'roj esa samoviy ko'tarilish, ya'ni Alloh huzuriga chiqish voqeasidir.

Imom Buxoriy o'zining hadislar to'plamida ushbu hodisani ifodalovchi hadislarini "Isro" va boshqa tegishli boblar orqali keltirgan. Fikrimiz isboti sifatida "Sahih al-Buxoriy"da keltirilgan ba'zi muhim ma'lumotlarga e'tibor qaratamiz:

1. Isro va Me'roj haqida dalillar

Imom Buxoriy hadislarida Payg'ambarimizning Buroqqa minib Quddusga yetkazilgani, u yerda barcha payg'ambarlar bilan uchrashgani va ularga imomlik qilganlari haqida so'z yuritiladi. Keyinchalik, Allohning amri bilan samoviy ko'tarilish, ya'ni Me'roj amalga oshirilgan. Aynan bu tasvirdagi ba'zi bir jihatlar (Payg'ambarimizning samoga ko'tarilish tasvirlari, Buroq ot tasviri) "Turkiy Me'rojnoma" da ham aynan keltirilganligini ko'rishimiz muki. Bu orqali "Turkiy Me'rojnoma"ning manbasi sifatida Imom Buxoriy asarini qayd etish lozim.

2. Samoviy ko'tarilish tafsilotlari. Alixonto'ra Sog'uniyning "Tarixi Muhammadiya" asarida ham Me'roj kechasi haqida fikrlar mavjud. Muallif bir o'rinda ushbu faslni Imom Buxoriyning "Sahih Buxoriy" asaridagi hadislar tarjimasi deb beradi: Endi bu o'rinda haqiqatga muvofiq ravishda, qisqacha qilib Me'roj voqeasini bayon qilib o'tamiz. Bu haqda uzun-qisqa so'zlar yozilgan kitoblari ko'p bo'lsa ham, ammo haqiqati ila yozuvchilar ozdur. Shuning uchun Islom olamida Qur'ondin so'ngra ishonimlik kitobimiz «Sahih Buxoriy» so'zlariga qanoat qilib,

aning Me'roj haqida keltirgan hadislarini bu o'rinda tarjima qildim. Alloh o'zi madad berishini so'rayman⁸.

"....Mundan keyin Rasullulohni yana Buroqqa mindirib, Jabroil alayhissalom jilovlarida, nosut olamidin lohut jonibiga, ya'ni yer ustidin osmonga ko'tarildilar. Birinchi osmonga yetdilar. Jabroil alayhissalom eshik saqllovchi farishta: «Ochgil», dedi. «Kimdursan, kim bilan kelursan?» deb so'radi. «Jabroildurman, yo'ldoshim Muhammad», dedi. «Aning payg'ambarlik davri keldimu?» deb farishtalar darhol eshik ochdi. Dastlab qarshilariga Odam alayhissalom chiqdilar. «Xush keldingiz, ey aziz farzandim», deb haqlariga duo qildilar. Ul joydin ko'tarilib, ikkinchi osmonga yetdilar. Ul joyda ham yuqoridagidek savol-javoblar bo'ldi. Hazrati Iso, Hazrati Yahyo payg'ambarlarning makonlari shu osmonda edi. Bu zotlar ham qarshi olib, xayr-duoda bo'ldilar. Bundin o'tib, uchinchi osmonga chiqish navbati yetdi. Yusuf alayhissalomning makoni shu osmonda edi. Jabroil alayhissalom eshik qoqdi. Yuqorigi savol-javoblar o'tgandin so'ngra eshikni ochdilar. Yusuf alayhissalom qarshi olib, Payg'ambarimizni tabrikkladi. So'ngra bu joydin o'tib, to'rtinchi osmon sari yuzlandilar. Bu haqida «Varafa'nahu makanan aliyya» oyati kelgan. Hazrati Idris payg'ambarning maqomlari shu edi. Bunda ham yuqorida o'tgan so'zlardin so'ngra, eshik ochilib, Idris alayhissalom bilan ko'rishdilar. Shundan so'ng beshinchi osmonga ko'tarildilar. Jabroil alayhissalom eshik qoqdi. Savol-javoblar o'tgandan so'ngra eshik ochildi. Horun alayhissalomning joylari shunda edi. Ko'rishgandin so'ng, bundin o'tib, oltinchi osmonga chiqdilar. Muso alayhissalom shu joyda edilar. O'tmish so'zlardin so'ngra eshik ochildi. Muso alayhissalom ta'zim bilan Payg'ambarimizni ko'p olqishladilar. Yana ul joydin Buroq uchib, yettinchi ko'kka yetkuzdi. Ul joyda bobolari Hazrati Ibrohim alayhissalomni ko'rdilar. «Otangiz Ibrohimdur», degan ishorat bo'lib, payg'ambarimiz salom berdilar. Salom javobin qaytargandin so'ngra: «Ey aziz farzandim, xush kelding, qandoq ulug' maqomlarga yetding», deb duo qildilar. Payg'ambarimiz ko'rdilarkim, Ibrohim Halilulloh osmon farishtalarining Ka'basi — «Baytul Ma'mur»ga suyanib o'tiribdilar⁹. Demak, "Sahih Buxoriy"da keltirilgan hadisga ko'ra Payg'ambarimiz har bir osmondan o'tganlarida turli payg'ambarlar bilan uchrashganlar, ya'ni

Birinchi osmon: Odam alayhissalom bilan uchrashuv.

Ikkinchi osmon: Iso va Yahyo alayhissalom bilan uchrashuv.

Uchinchi osmon: Yusuf alayhissalom bilan uchrashuv.

To'rtinchi osmon: Idris alayhissalom bilan uchrashuv.

Beshinchi osmon: Horun alayhissalom bilan uchrashuv.

Oltinchi osmon: Muso alayhissalom bilan uchrashuv.

Yettinchi osmon: Ibrohim alayhissalom bilan uchrashuv.

"Turkiy Me'rojnoma"da esa yuqorida nomlari keltirilgan payg'ambarlar me'roj tunida emas, asarning boshlanish qismida keltirilgan. Ya'ni ular sanab o'tilib Muhammad alayhi vasallamning ulardan ulug'liklariga urg'u berib o'tilgan:

Alarni avvali Odam safiydur

Muhammad Mustafo hotam nabiyydur

Ki Odam anbiyolar sarvaridur

Muhammad barchasini rahbaridur

Oni so'ngida erdi Shish mursal

Muhammad barchasidin erdi Afzal

Jahong'a muttaqi Nuh-i nabiyydur

Muhammad barchasini matlabidur

Xudoni do'sti Ibrohim Xalidur

Muhammad asli ahabobi jalidur

Kalimulloh erdi barhaq rasuli

Muhammad jumlan erdi qabuli

Xalilni o'g'li Ismoil Sodiq

Muhammad vasfidur mahbubi sobiq

Agarchi jannati Idris makoni

Muhammad ko'rdi me'roj lomakoni

Payambar erdi ul Ayyubi Sobir

Muhammaddur Abu Toyiybi Tohir

Bani Isroil erdi oti Yaqub

Muhammad barchasiga erdi mahbub

Ani o'g'lini oti erdi Yusuf

Muhammadga qilur hular taassuf

Bani Isroil o'g'li erdi Dovud

Muhammad erdilar mahbubi ma'bud

⁶ Ahmad Yassaviy. Devoni hikmat (Yangi topilgan namunalari). T.:Movarounnahr. 2004. - B20

⁷ O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti. Birinchi jild. T.:2000

⁸ Sog'uniy Alixonto'ra. Tarixi Muhammadiy. — T.: Movarounnahr, 1997. — B51.

⁹ Sog'uniy Alixonto'ra. Tarixi Muhammadiy. — T.: Movarounnahr, 1997. — B51.

Ani o'g'li jahon olgan Sulaymon [Me'rojnoma turkiy. (1914) Toshbosma]
Muhammad erdilar kim xos rahmon
Masihulloh otondi ibni Maryam
Muhammad barchadin erdi mukarram¹⁰ [Me'rojnoma turkiy. (1914) Toshbosma]

Yuqoridagi misralardan ko'rish mumkinki, "Turkiy Me'rojnoma" dagi Muhammad sallolohu alayhi vasallam tasvirlari ifodasi So'fi Olloyor ijodiga yaqin:

Sanovu hamd qudratlig' Xudoga
Ki iymon keltiribmiz anbiyog'a
Alarning avvallikim Odam erdi,
Muhammad barchasig'a xotam erdi.
Barisi tangrini suyg'on qulidir
Barisi jannati rizvon gulidir¹¹. [Me'rojnoma turkiy. (1914) Toshbosma]

3. Allohning huzurida bo'lish va namoz farz qilinishi
Imom Buxoriy hadislariga ko'ra, Me'rojda Payg'ambarimiz Alloh huzuriga ko'tarilib, 50 vaqt namoz farz qilinadi. Keyinchalik, Muso alayhissalomning maslahatlari bilan ushbu namozlar soni qisqartilib, 5 vaqt qilib belgilangan.

"Turkiy Me'rojnoma" da esa bunday tasvir mavjud emas. Unda Muhammad alayhissalomning Olloh bilan uchrashuvlari keltirilgan-u, lekin namozga oid Me'rojnomalarda berilgan voqealar bayon etilmagan. Bu asar ayni xarakterdagi asarlardan farqli ravishda Janobi Rasulning Haq bilan ota va onalaridan erta qolganliklari, yetimlikning azoblari, ota-onasiz bolalarga qanchalik qiyinligi haqida suhbatlashganliklari tasviriga ham egadir:

Ey Karimo, aytayin tug'qonda ul otam qani?
Siynasiga jo qilib emchak berur onam qani?
Qo'llariga ko'torib olib desa bolam qani?
Koshki biri ketib qolsa, biri ul ham qani?
Bu yatimlikdin yana ko'ksim yara keltumisham.
Bu yatimlikda yana kuykon kimarsa bormikan?
Ham yatimlig'ga taqobil hech nimarsa bormikan?
Ikki dunyoni g'ami bundog' nimarsa bormikan? [Me'rojnoma turkiy. (1914) Toshbosma]

Ushbu tasvirlarni esa yana bir bor "Turkiy Me'rojnoma" asarining o'ziga xos jihati sifatida qayd etish mumkin. Baytlar Payg'ambarimizning yetimlik dardlarini va bunday ahvoldagi yetimlarning boshiga tushadigan azoblarini Allohga izhor qilganini ko'rsatadi. Munojot shu ohangda davom etadi:

Oh, yetimlik dardidin qatig' nimarsa bormikan?
Ushbu g'amdin jon berurdek g'arg'ara keltumisham.
O'z taning borub yugur deb onasini oldiga,
Jon bolam deb sevinib olgay ko'tarib yoniga
Ichiga qonlar yutub, yetimlar urgay yoniga
Tarbiyat kimlar qilur kimlar qaroydir holiga,
Ko'zlarimni yoshini chun shira-shira keltumisham.
Ey Xudoyo, hech o'g'lon otasi o'lmasin
Ustiga mendek bo'lub yana onasi o'lmasin
Qayga borurni bilmay ko'chalarda yurmasin
Hech odamni bolasini bu kuyiga solmasin
Xizmatingga bu erur tahaffum mana keltumisham
Man qiyos oldim o'z zindin kim yetimlar holini
O'tkarur g'am-g'ussa birlan muncha mohi solini
Kimga tushsa yeb yuborurlar yetimlar molini
Hech kimarsa o'ylamas yetimlarning ubolini
[Me'rojnoma turkiy. (1914) Toshbosma]

Ushbu misralarda ota-onasidan ayrilgan yetim bolaning holati, uning ichki izzitoblari, yomon kunlarda ota va onaning yo'qligi, bolaning kimga borishni bilmay, ko'chalarda sarson yurishi tasvirlanadi. Bu tasvirlar orqali yetimlikning inson hayotiga qanchalar qattiq ta'sir qilishi ko'rsatiladi. Shu bilan birga, bu misralarda Allohga bo'lgan munojotni ham ko'rishimiz mumkin. Muhammad sallolohu alayhi vasallamning Allohga qilgan arizasida yetimlik azoblari va ummatlari uchun iltijolari bayon etiladi. Bu baytlarda Allohdan yetimlarga rahmat, marhamat so'rash, ularning holiga yordam berish iltijolari mavjud. Payg'ambarimizning dardlari orqali Allohdan inoyat va rahmat so'raladi:

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

Dunyoda ko'rsang, yetimlar barchadin munglug' erur
Xor o'lur yetim agarchi sajralik tug'lug' erur
Hazratimg'a hasratimni ozg'ina keltumisham
Ul yetim bo'lgan kimarsa angla Payg'ambar erdi
Ul dam yetimlik dardini me'roj tuni Haqqa dedi
Bu yetimlik sharbatini ichdi odam sayyidi
Sen bilan menga bu ishni ibrat olsun deb aytdi
Men qazosig'a rizo bermakka tan keltumisham
Mundayin arzin dedi Me'roj tuni Haqqa Rasul
[Me'rojnoma turkiy. (1914) Toshbosma]

Ushbu baytlarning zamirida insonning ichki dunyosi va Allohga bo'lgan muhabbati, taqdir mashaqqatlarini sabr va qanoat bilan qabul qilish bilan bog'liq badiiy mushohadalar mavjud. Payg'ambarimizning yetimlik azoblarini Allohga aytib, bu dunyodagi barcha musibat va sinovlarni sabr bilan qabul qilish lozimligi tasvirlanadi. Shu bilan birgalikda, ushbu baytlarda yetimlarning og'ir ahvoli ifoda etilishi bilan birga, ularga nisbatan jamiyatning mehribon bo'lishi kerakligi urg'ulanadi. Payg'ambarimizning Allohga qilgan arizalari orqali yetimlarning holiga e'tibor qaratish, ularga mehr-muruvvat ko'rsatish va ularning huquqlarini himoya qilishga chaqiradi. Buning isbotini esa yetimlar haqida keltirilgan bir qancha sahih hadislar ham ko'rishimiz mumkin.

Natijalar. Tadqiqot davomida "Turkiy me'rojnoma" asarining adabiyotshunoslik va tarixiy-madaniy jihatlarini bo'yicha muhim ma'lumotlarga erishildi. Tadqiq etilgan asarlar orasida til, imlo va mazmun jihatdan ayrim farqlar mavjudligini ko'rsatdi. Qur'on oyatlari va hadislar bilan yaqin aloqasi kuzatilib, bu asarning diniy-didaktik maqsadda yozilganini tasdiqladi.

Asar an'anaviy me'rojnoma janriga oid bo'lib, unda Muhammad sallolohu alayhi vasallamning me'roj safarlarini tasvirllovchi hikoya usulidan foydalanilgan. Shu bilan bir qatorda payg'ambarimizning vafotlari, qizlari Fotima raziyallohu anho va kuyovlari Ali haqida ham asarning so'ngida ma'lumot berib o'tilgan. Manba turkiy tilda yozilgan bo'lishiga qaramay unda arabcha va forschaga so'zlar ham talaygina. Toshbosmada morfologik qo'shimchalarning o'ziga xos ko'rinishi qo'llanilgan. Asarning tili va uslubi Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy va So'fi Olloyor asarlariga yaqinligi bilan ajralib turadi.

Muhokama. Tadqiqot davomida shu narsa aniqlandiki, Me'rojnoma asarlar faqat bitta muallifga tegishli emas, balki turli davrlarda yozilgan turli qo'lyozma va toshbosmalarning to'plamidir. Bizning qo'limizdagi manba esa yuqorida aytganimizdek, 1914-yilda toshbosma usulida ko'chirilgan. Qo'lyozma va toshbosmalar bir-biridan uslub va imlo jihatidan farqlanishi mumkin. Asar islomiy ta'limotdan tashqari, tasavvufiy qarashlar bilan ham bog'liq. Matnda Qur'ondan tashqari xalqona tasavvufiy motivlar ham uchraydi. Bu esa uning an'anaviy diniy me'rojnoma asarlaridan farqli turkiy madaniyat bilan bog'liq ekanligini ko'rsatadi.

"Me'rojnoma turkiy"ning lug'at tarkibini o'rganish barobarida bu tarkib orqali turkiy tilning rivojlanishi haqida ma'lumot olish mumkin degan xulosaga keldik. Chunki unda gaplarning qurilish tizimi va qo'shimchalarning qo'llanishi o'ziga xos.

Bundan tashqari bunday asarlar islom dini tarixi va me'roj haqidagi rivoyatlar bilan bog'liq bo'lgani uchun uni diniy ta'lim tizimida qo'llash mumkin. Asarning til, janr va uslubiy xususiyatlari eski turkiy adabiyotning rivojlanish bosqichlarini o'rganish uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Buxoro davlat muzey-qo'riqxonasi huzuridagi "Hujjatlar" fondida saqlanayotgan "Me'rojnoma turkiy" asarining an'anaviy jihatlarini bilan bir qatorda o'ziga xos jihatlarini ham talaygina. Asar she'riy shaklda yozilgan bo'lsa-da, sarlavhalari nasrda berilgan. Asar "Me'rojnoma turkiy" deb nomlangani holda faqat me'roj hodisasi bilan cheklanib qolinmagan. Unda Rasullulloh sallolohu alayhi vasallamning vafotlari hamda Fotimay Zahro raziyallohu anhoning otalari bilan so'zlashganlari, ularning Fotimaga pand-nasihat qilganlari va vafotlari haqida ham ma'lumotlar berib o'tilgan. Shuningdek, Hazrati Alining Fotimaga va o'g'illariga naqadar mehribonliklarini ham ko'rish mumkin.

¹⁰ Me'rojnoma turkiy. (1914) Buxoro adabiyot va san'at muzeyi. Inv. 23497/11. – B. 3

¹¹ So'fi Olloyor. Sabot ul ojizin. T.: –Mehnat, 1991. – B. 16.

1. Ahmad Yassaviy. Devoni hikmat (Yangi topilgan namunalar). T.: Movarounnahr. 2004.
1. . Imom Buxoriy. Al jome as- sahih. I jild. – T.: Qomuslar, 1991.
2. Imomi A'zam Abu Hanifa. Musnad. – T.: Hilol, 2014.
3. Lison ut-tayr (nasriy bayoni bilan). Tahrir hay'ati: A. Qayumov va boshq. – T.: Adabiyot va san'at, 1991.
4. Me'rojnoma turkiy. Buxoro adabiyot va san'at muzeyi. – T.: G'ulomiya. 1914. Inv. 23497/11
5. Sog'uniy Alixonto'ra. Tarixi Muhammadiy. – T.: Movarounnahr, 1997.
6. So'fi Olloyor. Sabot ul –ojizin. T.: Mehnat. 1991:
7. Sirojiddinov Sh, Yusupova D, Davlatov O. Navoiyshunoslik. – T.: Tamaddun. 2019.
8. Turdiyev Jahongir Zafariddin o'g'li Turkiy tildagi me'rojnomalarning qiyosiy-matniiy tadqiqi. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozgan dissertatsiyasi. T.: 2022.
9. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjimasi va tafsiri /Tarjima va tafsir muallifi: Shayx Abdulaziz Mansur. T.: "Toshkent islom universiteti" nashriyoti matbaa birlashmasi. 2012.
10. O'zbekiston musulmonlari idorasi Samarqand viloyati vakilligi. Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v)ning qisqacha tarixlari va ahli baytlari. 11.12.2017. www.islamonline.uz
11. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti. Birinchi jild. T.: 2000